

PREGLEDNI ČLANAK

UDC 321.7

316.42

321.011.5

VARIJANTE POSTDEMOKRACIJE¹

Tonči Kursar
Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti

Iva Vukojević
Volksbank, Zagreb

SAŽETAK

Autori članka propituju zašto je pojam postdemokracije postao sporan iako je tek nedavno uveden u raspravu. Ovaj pojam se koristi kao model intepretacije aktualne krize demokracije. Collin Crouch uvodi ovu poziciju u svojoj knjizi *Postdemokracija*. Na istom je tragu Sheldon Wolin koji drži da je postdemokracija vrsta demokracije koji je na djelu u postmodernom dobu. Neovisno o njihovim razlikama, obojica smatraju da je aktualna kriza demokracije poseban fenomen. Međutim, izgleda da ona i nije toliko posebna pojava, prije svega, u europskim kontinentalnim demokracijama. Tako je još pedesetih godina prošlog stoljeća Hans Kelsen pisao o autorima koji su tada pokušavali redefinirati demokraciju na isti način na koji to rade današnji teoretičari postdemokracije. Isto diskurs kao i isti lijek (više demokracije u ekonomskoj sferi) može se pronaći mnogo prije Drugog svjetskog rata. Štoviše, ima mnogo primjera u kojima je narod u zadnjih 200 godina, u ime demokracije, tražio novu ravnotežu s predstavničkom demokracijom. Autori članka smatraju da Jacques Rancière nudi prikladnije objašnjenje ovog problema. On naime ne pronalazi postdemokraciju samo u postmodernom dobu ili u poretku koji nastupa nakon predstavničke demokracije nego uvijek kad se javlja 'legitimiranje demokracije nakon demosa'.

KLJUČNE RIJEČI: Collin Crouch, demokracija, Jacques Rancière, postdemokracija, Sheldon Wolin.

¹ Tekst se dijelom temelji na istraživanju koje je Iva Vukojević, uz mentoriranje Tončija Kursara, obavila pripremajući svoju diplomsku radnju „Ljevica i desnica u (post)demokraciji: prikaz novije teorijske rasprave“ (Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2012).

UVOD

Pojam postdemokracije najčešće se vezuje uz britanskoga sociologa Collina Croucha i njegovu knjigu *Postdemokracija* koja je izvorno objavljena 2003. godine. No, zapravo se dugo previđalo da se francuski filozof Jacques Rancière koristi tim pojmom barem od 1990. g. u knjizi *Aux bords du politique*, a kasnije i u *La Méésentente: Politique et philosophie* (1995). Ipak, suvlasnik pojma je i Sheldon Wollin, američki politički teoretičar starije generacije (vidi, Balakrishnan 2002). Tko ima ekskluzivno intelektualno pravo nad ovim kritičkim pojmom nije posve jasno. Zanimljivo je da su ti autori, ali i njihova tema, donedavna, barem u nas, bili uglavnom nepoznati. Stvari su se promijenile prijevodom Crouchove *Postdemokracije* (2007) i Rancièrove *Mržnje demokracije* (2008), ali i tekućom (ekonomskom) krizom koja nije samo posvuda otvorila pitanje sustava materijalne reprodukcije nego i samog smisla liberalne demokracije (vidi, Meir 2006).

Htjeli bismo pokazati kako pojam postdemokracije nije, kako se to često misli, jednoznačan, iako je razmjerno nedavno uveden u raspravu. Zapravo to i ne može biti jer se izvodi iz pojma demokracije koji je tzv. suštinski prijeporni pojam (*an essentially contested concept*). Oslanjanje na ovu vrstu pojmova „neizbježno uključuje beskrajne prijepore o njihovoj prikladnoj uporabi“ (Gallie 1956, 169). U tekstu najprije prikazujemo dva autora, Richarda Rortyja i Sheldona Wolina, čije viđenje postdemokracije nije privuklo osobitu pozornost. Nakon toga bismo pokazali temeljne razlike između dvaju ključnih autora, Croucha i Rancièrea. Ustanovit će se, najprije, da je postdemokracija poredak u kojem oligarhija, koristeći se nekom od demokratskih naracija, sustavno potiskuje puk iz politike i usmjerava ga k drugim sferama života, najčešće u raznolikost (konzumerističkog) društva. I drugo, da ta pojava nije vezana samo za razdoblje koje započinje krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća, nego da njezini tragovi vode na početke predstavničke demokracije, pa i u antiku. Treba reći i da se aktualna postdemokracija počinje transformira jer od 2008., zbog krize, slabi mogućnost „harmoničnog upravljanja raspršenim željama masa“ (Rancière 2007, 58; vidi, Kursar 2011; 2011a; 2012). Stoga se u Europi, pa i u SAD-u, traži novi politički konsenzus kojim bi se iznova odredio odnos demokracije i sustava materijalne reprodukcije (Streeck 2011).

POSTDEMOKRACIJA:
AUTORITARNA ILI POSTMODERNA DEMOKRACIJA?

U tekstu *Postdemocracy* Richard Rorty (2004) ponešto atipično razmatra ovaj tip poretka samo u kontekstu pojačavanja sigurnosnih mjera nakon tzv. 11. rujna (2001.). Posrijedi je pojava autoritarizma nakon napada islamskih

terorističkih skupina. Iako ne spori da bi daljnja radikalizacija terorističkih metoda dovela do velikih žrtava, najviše ga brine što bi to „vjerojatno dokinulo većinu sociopolitičkih institucija koje su u dva stoljeća nakon buržoaskih revolucija nastale u Europi i Sjevernoj Americi“ (Rorty 2004, 10). Ne čudi stoga da on smatra kako su potezi Bushove administracije dubiozniji čak i od samog terorizma. Kako su neposredne posljedice terorističkih aktivnosti zapravo ograničene, najveći problem mu predstavlja djelovanje sigurnosnog sektora na Zapadu koji može „dokinuti vladavinu prava i odgovornost vlasti prema javnome mnijenju“ (*ibid.*). Budući da je javnost sklona prihvatiti kontroverzne mjere u situaciji kad je ljudska patnja posljedica ljudskog djelovanja, Rorty misli da nema previše prepreka da te mjere na kraju i zažive. Ovdje nastupa kao liberal jer se pribojava urušavanja nevinosti sudskog dijela vlasti te medijske blokade prosvjeda protiv vlade. Treba naglasiti da se to ne bi trebalo dogoditi zato što su zapadne vlade pune 'kriptofašista', nego nehotično, „pukim zamahom institucionalnih promjena koje će u ime rata protiv terorizma vjerojatno nadoći“ (*ibid.*). To će nedvojbeno dati demokraciji drugo obličje, ali neće biti ni diktatura niti totalitarizam, „nego ponajprije razmjerno dobrohotni despotizam koji će postupno nametnuti nasljedna nomenklatura“ (*ibid.* 10-11).

Rorty je izraziti pesimist jer je demokracija, posebice ona u SAD-u, 'vrlo krhka'. Vojni kompleks i sigurnosne agencije imaju inicijativu, a demokratske institucije (Predsjednik SAD-a) mogu samo pregovarati s njima, nikako naređivati. Ima li tomu lijeka? Rorty je dakako odan liberalizmu i predlaže radikalno osporavanje kulture tajnosti vlasti i to u osjetljivim područjima kao što su nuklearno oružje i obavještajno djelovanje. U prvom bi koraku građani na Zapadu trebali od svojih vlada tražiti objavu podataka o oružju za masovno uništenje. Drugi bi korak morao biti pritisak na vlade da unaprijede ratno pravo i da stvore međunarodni krivični zakonik. Kako ove vlade imaju mnogo sivih zona, primjerice, u svom djelovanju u drugim nacionalnim državama, spomenuta bi poboljšanja međunarodnog prava nastojala odrediti uvjete po kojima bi neko takvo djelovanje bilo legitimno (*ibid.*, 10-11). U okviru tih novih pravila moglo bi se unaprijediti i djelovanje UN-a, a sveopća otvorenost trebala bi zahvatiti i podatke o ukupnim troškovima za obranu i pripadajuće međudržavne ugovore. Zašto bi to moglo biti od pomoći? Rorty iznova nastupa kao liberal budući da je uvjeren kako je napredak čovječanstva barem u posljednja dva stoljeća posljedica utjecaja javnog mnijenja na političko djelovanje. Ipak, zaključuje kako danas za to trebaju hrabriji građani koji bi spriječili propast liberalne demokracije nakon samo 200 godina njezina trajanja.

Za razliku od Rortyja koji se usputno bavio postdemokracijom i više skrbi za liberalizam (odnosno slobode građana), Sheldon Wolin je sustavno istraživao ovaj fenomen i nastoji konzekventno zastupati demokratsku

poziciju (Wolin 2008; 2007; 1996). Pritom se metodologijski kreće od povijesti ideja do kritičke sociologije. On nije previše sklon razdvojitii postdemokraciju od postmoderne demokracije. Posljedica je to činjenice da se danas na kulturu sve više računa kao na temeljnu točku razumijevanja odnosa moći. Kultura, po njemu, postaje „prevladavajući etos, u kojem se svi aspekti života, uključujući i politiku doživljavaju u svojoj suvremenoj formi – kao promjena“ (Wolin 2007, 733). U osnovi je tih kretanja suvremeni pojedinac koji je, za razliku od onoga u modernizmu, prestao biti „postojan, odgovoran i vezan ugovornim obvezama“ (*ibid.*, 737). Štoviše, taj postmoderni pojedinac uvijek i iznova promišlja svoje ja, što znači da je lojalnost tek puka slučajnost. Iako ta mijena nema znatniji demokratski potencijal, demokracija je danas zadobila status 'transhistorijske i univerzalne vrijednosti'. I to unatoč činjenici što nijedna današnja demokracija, kako zamjećuje Wolin, sebe ne vidi kao vladavinu siromašnih kako ju je vidio Aristotel u *Politici*.

No, ipak postoje dvije suprotstavljene tendencije kad je posrijedi demokracija. Prva nastaje kao posljedica straha od homogenosti demokracije koja ugrožava 'razliku'. Ta (centrifugalna) tendencija računa na politiku identiteta odnosno postmoderni pluralizam. S druge je strane centripetalna tendencija koja počiva na djelovanju velikih korporacija. Wolin pokazuje kako ta tendencija vodi koncentraciji ekonomske i političke moći. Sve se to odvija u uvjetima transformacije kapitalizma odnosno njegove temeljne institucije, korporacije. Korporacija teži transformaciji svih odnosa po vlastitom modelu pa ekonomska načela prelaze granice svoje tradicionalne sfere djelovanja. Nova ekonomija nudi i neki oblik surogata demokratske participacije kroz konzumerizam odnosno potrošački suverenitet. U tom okružju država i korporacije međusobno ne konkuriraju, nego je posrijedi tek konkurencija različitih korporacija za „utjecaj na državu i za njezine subvencije“ (*ibid.*, 742). Primjerice korporacija se sve više angažira u provođenju kaznene politike odnosno vođenju kaznenih institucija, ali i zdravstvenih ustanova. Time te ustanove postaju 'predmetom profita', stoga je nužno prihvaćati ideje i prakse menadžmenta i u javnom sektoru.

Razvila se tako politička ekonomija u kojoj se „građanin spaja s *homo economicus*-om i... pretvara u hibrid ('glasujte za svoj novčanik)'“ (*ibid.*, 743). Time, prema Wolinu, dolazi do promjene predstave o čestitom građaninu. S druge strane političari puno više ovise o kapitalu nego o svojim biračima. Sve to upućuje na potrebu da se tradicionalni pojmovi (država, vlast, građanin i demokracija) moraju iznova promisliti. Zbog gubitka smisla tih pojmova, Wolin uvodi pojam 'Supersile' koji predstavlja „težnju za totalnošću koja se zasniva na dva stoljeća demokracije i liberalizma“ (*ibid.*, 745). U djelovanju 'Supersile', odnosno SAD-a, pronalazi „nacizam okrenut na

glavu, 'obratni totalitarizam' koji „ne pokreću 'idealni' nego materijalni interesi“ (*ibid.*). Što je tu različito od tradicionalnog nacizma? Za razliku od režima mobilizacije u nacizmu, u današnjem tipu totalitarizma dolazi do depolitizacije građanstva koja se temelji na 'nervoznom podaniku' koji živi u atmosferi straha i sumnje što Wolin pokazuje na primjeru SAD-a nakon 11. rujna 2001.

Jedan od uzroka ovog stanja, možda i ključni, Wolin traži u poremećenom odnosu kapitalizma i demokracije. Budući da kapitalizam zahvaća sve više javnog prostora, slabe izgledi demokracije. Kako ona zahtijeva kooperaciju i znatnu dozu egalitarizma, zbog ekspanzivnog kapitalizma „postaje neistinita i nestvarna“ (*ibid.*, 751). Demokracija sad opstaje u okviru koji joj ostavlja 'Supersila', što se može oslikati dvama sloganima: „vlada je neprijatelj ('skinite nam je s grbače') i drugi, da je oporezivanje posebno bogatih, objava 'klasnog rata' pa stoga treba biti minimalno ('to je vaš novac i vi ga trebate zadržati')“ (*ibid.*, 752). Time demokracija postaje sastavnicom elitizma. Za to pretpostavke postoje već u samoj ideji predstavništva koja je uvedena da obuhvati različite interese stanovništva i dijelova države. Upravo je predstavništvo dovelo do umnažanja interesa, odnosno fragmentiralo 'suvereni narod'. Kako je veza narod/vlast slabila jačala je veza predstavnička vlast/organizirani interesi čime se vlast pretvara u post-predstavničku. Wolin smatra da pojam demokracija i dalje ima mjesto u američkoj kulturi zato što još uvijek može dati „legitimnost onim istim formacijama moći koje su je oslabile“ (*ibid.*, 756). Stanje je takvo zato što se sada zna da se demokracijom „može upravljati i da se ona, ako je potrebno, može ignorirati“ (*ibid.*). Povlačenje demokracije prati i širenje nepovjerenja u vlast i tu nastaje paradoks: „iako se demokracija prihvaća kao politički identitet američkog sustava, demos se odvojio od oblika vladavine koji se poziva na njega“ (*ibid.*, 756). Ovo je razdruživanje pretpostavka da bi se država označila postdemokratskom odnosno postpredstavničkom.

Wolin stoga izražava potrebu za kritičkom teorijom demokracije, onom koja bi pokazala da danas demokracija ne vlada, nego da se bori sa strukturama koje joj izmiču. Taj se stav zasniva na uvidu da demokracija, uobličjenjem u ustav, postaje predvidljivom i prikladnom za manipulacije. Stoga demokracija ne može biti forma nego samo „politički moment... (odnosno)... trenutak pobune koji može, ali ne mora, poprimiti, revolucionarne, destruktivne razmjere“ (Wolin 1996, 43). Zanimljivo je da Wolin tako (dijelom) izbjegava zamku vezivanja postdemokracije za sadašnju krizu demokracije odnosno za postmodernu. Rješenje sad traži u univerzalnijem shvaćanju demokracije po kojem ona uvijek i svagda „nastaje kao odgovor na nevolje onih koji nemaju drugi način da riješe svoje probleme osim kolektiviziranja moći koju imaju“ (Wolin 2007, 757). To je 'nestalna

demokracija' (*fugative democracy*) i povezana je s onim što je govorio Aristotel: „demokratska je politika djelo onih koji moraju raditi...“ (*ibid.*). Demokracija je stoga rijetka pojava, jer oni koji je preferiraju moraju raditi, tako da ona i nije oblik vladavine u kojoj narod vlada. Tako da je, prema Wolinu, ne treba ni shvatiti kao institucionalizirani proces nego „kao trenutak iskustva, kristalizirani odgovor na duboko doživljene nevolje, ili potrebe onih čiji je jedini cilj preokupacija i želja – cilj koji traži vrijeme i energiju – da se izbore za pristojan život“ (*ibid.*, 758). Zapravo je demokracija usmjerena na malo: mala politika, mali projekti, odbacivanje centralizma ili velike korporacije. Demokracija se, dakle, realizira u svim entitetima nižim od same federalne države SAD. To su najčešće susjedstvo, okrug i same pojedinačne federalne države. I tu je ona u vezi s povijesnom prirodom i iskustvima američkog građanina. Na temelju ovoga može se zaključiti da demokracija, ako ima ikakvog smisla, treba počivati na kombinaciji tradicionalnog lokalizma i postmodernog centrifugalizma. Ovaj tip lokalizma znači stalnu obnovu izravnoga političkog iskustva, što može biti značajno u uvjetima jačanja diskontinuiteta čije (neugodne) posljedice uvijek trpe niže društvene klase. Očito je tu posrijedi ideja da se demokratskom disonancijom, onom koja poštuje vrijednost granice, treba suprotstaviti želji elita za totalitetom.

Treba reći da Wolin ne forsira pojam postdemokracije, stoga ne čudi što njegovi ekstenzivni uvidi ostaju na rubu rasprave o tom fenomenu. Doduše, njegovo se shvaćanje postdemokracije povremeno gubi i zbog ne baš jasnog definiranja pojmova. Ne samo da postdemokraciju svodi na postmodernu demokraciju (uza sve uvažavanje njegova pojma 'nestalne demokracije'), nego je ne razlikuje ni od postpredstavništva. To je posljedica činjenice da ne ulazi u rekonstrukciju krize predstavništva, odnosno krize liberalnog parlamentarizma, kako je to pokazano u pripadajućoj literaturi (vidi, Schmitt 2007, 26). I naposljetku, neovisno o preciznosti dijagnoze današnjeg stanja, Wolin pribjegava nezgrapnim pojmovima, primjerice 'obratni totalitarizam' (i 'Supersila') pa dijelom i zbog toga ostaje bez većega odjeka u teorijskim raspravama.

POSTDEMOKRACIJA KAO KRIZA DANAŠNJE DEMOKRACIJE

Croucheva knjiga *Postdemokracija* izvorno se pojavila 2003. i njezin je uspjeh iznenadio i samoga autora. Knjiga je postala uspješnica i to ponajprije na europskom kontinentu puno prije nego je došlo do tzv. velike recesije 2008. godine. Razloge njezine popularnosti treba tražiti u njezinoj aktualnosti, jasnoći i bazičnoj prohodnosti, što je ostvareno na metodološkim pretpostavkama sociologije demokracije. Što zapravo želi pokazati

ovaj britanski teoretičar? Kako je uobičajeno u ovom tipu literature, Crouch je konstatirao paradoks demokracije. Iako taj oblik uređenja zajednice bilježi znatno teritorijalno širenje, u razvijenim demokracijama svjedočimo ozbiljnom zastoju budući da se širi apatija među biračima. Stoga se 'fleksibilnije' pristupa i onom minimalnom uvjetu za funkcioniranje moderne demokracije, a to je uredno i razmjerno masovno izlaženje na izbore. Tako se ulazi u predvorje 'postdemokracije'.

Crouchevim shvaćanjem postdemokracije dominira periodizacija uspona i pada demokracije putem tzv. parabole. Naime, vrhunac demokracije zabilježen je polovinom prošlog stoljeća kad se nakon pobjede u Drugom svjetskom ratu „prvi put u povijesti kapitalizma na opće dobro stanje ekonomije gledalo u svezi s boljitkom mase zaposlenika“ (*ibid.*, 13). Posrijedi je tzv. fordističko razdoblje u zapadnom svijetu koje se uglavnom smatra 'zlatnim dobom' demokracije. Doduše, moguće ga je vidjeti i kao vrijeme „apolitičkog uživanja u blagostanju“ (*ibid.*, 15). Crouch razmjerno precizno bilježi nevolje demokracije na njezinu vrhuncu, od onih koji su počeli generacijom iz 68., rasta uslužnog sektora te naftnih šokova sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Sve je to znatno promijenilo „ulogu fizičkih radnika u održavanju ciklusa proizvodnje/potrošnje i demokracije masa“ (*ibid.*, 16). Situacija se osamdesetih godina još više zaoštrila, tako da je u SAD-u postupno reducirana socijalna država, a demokracija je počela slabiti. Budući da je sve to jako utječe na zapadne zemlje, Crouch kaže da nam je dugoročna logična perspektiva 'entropija demokracije'.

Temeljni uzrok urušavanja demokracije krije se u „bitnoj neravnoteži između uloge korporacijskih interesa i interesa praktički svih ostalih skupina društva“ (Crouch 2007, 108). Korporacijski su interesi institucionalizirani putem (globalne) tvrtke-fantoma. One su dobro prilagođene na ekspanzivnu kulturu kapitalizma unutar kojeg se, spajanjem odnosno restrukturiranjem, razvijaju često kroz promjenu identiteta (*ibid.*, 47). U ovom kontekstu nema se puno obzira prema radnoj snazi koja mora prihvatiti novu dogmu, fleksibilizaciju. Zanimljivo da i vlade pronalaze uzor u tom tipu tvrtke, tako da nastoje racionalizirati svoje aktivnosti na istim načelima. To se najčešće odvija privatiziranjem svih iole profitabilnih dijelova javnog sektora. Vladine se službe zadržavaju samo u aktivnostima koje se odnose na političku sliku zajednice ili tamo gdje nije privlačno privatnim tvrtkama. Model 'uzora' i priznata nesposobnost u odnosu na privatni sektor, dovodi vlade u podređen položaj, što umnogome ugrožava demokraciju. Pri korporacijama se koncentrira golema moć, a osobe koje njima upravljaju „osim što dominiraju ekonomijom, postaju klasom koja upravlja državom“ (*ibid.*, 53). U igri su toliko snažni korporativni interesi da im se nikakva centristička lijeva politika ne može suprotstaviti. Posljedično, radnička klasa biva sve jače marginalizirana.

Praktično se politika prepušta 'zatvorenoj eliti', što je slično onomu što se zbivalo u preddemokratsko doba. Taj je smjer gotovo determiniran i moguće je samo djelomično odstupanje od postdemokracije koja je s jedne strane povezana sa „stanjem dosade, frustracije ili razočaranja koje slijedi nakon demokratskog razdoblja, s druge je to situacija kad su interesi moćne manjine postali aktivniji od mase običnih ljudi u izgradnji političkog sustava koji će raditi za njih, kad su političke elite naučile manipulirati i upravljati potrebama ljudi...“ (*ibid.*, 27). U tom kontekstu građani traže da politika bude transparentnija, ali je zapravo odbacuju kao takvu. Iako liberalna demokracija naizgled opstaje u postdemokraciji, pukotine se više ne daju sakriti. I to neovisno o razvoju različitih tehnika manipulacije javnim mnijenjem i pokušajima da se stranački izborni programi prodaju kao 'paketi proizvoda'. Tako Zapad ubrzano postaje postklasni i postidentitetski, što na scenu dovodi i političare tipa Pim Fortuyn i Silvio Berlusconi koje se u *mainstream* političkoj znanosti i dnevnoj politici naziva istim imenom, populist.

Crouch zapada u nešto što bi se moglo nazvati postdemokratska melanholija². On smatra da će stanje postdemokracije dugo trajati jer je „nemoguće uvidjeti neki znatniji obrat u događanju“ (*ibid.*, 108). Stoga uporno izbjegava otvoriti pitanje kapitalizma koji u ovoj ili onoj formi stvara pretpostavke za rastuću moć korporacija. Štoviše, kaže da 'prijedlog ukidanja kapitalizma' nema smisla, jer to u skorije vrijeme neće biti moguće. Time on uvijek i iznova pokazuje da je izveo razmjerno radikalnu tezu, ali da ne želi izvesti sve konzekvencije. Izlaz vidi u „očuvanju dinamizma i poduzetničkog duha kapitalizma, no da se istodobno sprječava tvrtke i njihove rukovoditelje u namećanju političke volje“ (*ibid.*, 109). Crouch inzistira na potrebi pronalaženja kompromisa kakav je primjerice „postignut sredinom 20. stoljeća između demokracije i proizvodnog kapitalizma nacionalnih industrija“ (*ibid.*). Mora ipak konstatirati da je to danas 'lajanje na mjesec'. Naime, gotovo sve institucije međunarodne političke i ekonomske regulacije (od WTO-a, OECD-a, IMF-a i EU-a) promiču liberalizaciju. Što se tiče građana, oni su, osobito ako su 'aktivni, pozitivni', „limfe pune demokracije“ (*ibid.*, 114). Neovisno o svemu, model stranke ne bi trebalo napuštati, jer bismo tada još više bili izloženi utjecaju moćnih društvenih interesa. Izlaz vidi u kombiniranju starih načina djelovanja politike, tj. stranaka s nadolazećim pokretima čiju vezu treba održavati. Stoga su Crouchu novi identiteti važna osnova nove demokratske politike. Ukratko, novi 'kreativni demos'.

2 Sve to Crouch, manje ili više, kaže i u svojoj knjizi *The Strange Non-Death of Neoliberalism* (2011). U toj knjizi piše da je problem demokracije to što je „masovna publika jako udaljena i previše raspršena“. Naime, javnost i političke stranke više ne vrše svoje zadaće. Stranke su zbog financiranja pod povećanim utjecajem različitih korporacija. Isto to vrijedi i za medije. Jednostavno rečeno, „korporativni interesi i ekstremno bogati pojedinci vladaju demokratskim procesima i imaju svoje izrazito partikularne interese“ (vidi, *ibid.*, 164).

Teško se oteti dojmu da se ovdje ponavlja rješenje iz 70-tih i 80-tih prošlog stoljeća. Crouchu nije strana nostalglična perspektiva liberalno-demokratskog kompromisa, ali pritom zaboravlja da kapitalizam komodificira cijeli društveni život, „određujući alokaciju rada, dokolice, resursa, modela proizvodnje, potrošnje i raspolaganja vremenom“ (Wood 1996, 262, 263). Naime, društveni su odnosi kapitalizma u spomenutom razdoblju bili namjerno zamaskirani odnosno „rastvoreni u nestrukturirani fragmentirani pluralitet identiteta i razlika“ (*ibid.*, 260). Crouchevi prijedlozi koji bi trebali umanjiti utjecaj postdemokracije zapravo su umnogome pridonijeli nastanku njezine suvremene varijante. Treba, naime, podsjetiti da demokracija ima smisla samo ako više računa na homogenost, budući da se „heterogenost, različitost i mnogostruka sebstva ne mogu nositi s modernim oblicima moći“ (Wolin 1996, 44). Izgleda da je to za Croucha previše!

POSTDEMOKRACIJA KAO KONSENZUS

Jacques Rancière, francuski filozof, izvodi pojam postdemokracije rekonstrukcijom ideje mržnje demokracije. Iza te naoko neobične priče zapravo se krije razgradnja proceduralne teorije demokracije koju je prigrlila suvremena politologija, posebice tzv. tranzitologija. U tom smislu Rancière poseže za 'demokratskim čovjekom' iz antičke Grčke, jer on i danas vrijedi „kao vjeran portret čovjeka demokracije u doba masovne potrošnje i planetarne mreže“ (Rancière 2008, 47). Stoga se treba prisjetiti 'Osme knjige' Platonove *Države* u kojoj se o njemu kaže: „živi tako danomice i ugađa požudi, koja mu dolazi: sad je pijan i omamljen od svirke, a sad opet pije vodu i mršavi; sad opet vježba tijelo, a kadšto besposličari i sve odnema ruje, a sad kao da se bavi filozofijom; često želi biti državnik, skače gore na govornicu te govori i radi štogod... za njegov život nema nikakva reda i dužnosti; on zove takav život slatkim...“ (*ibid.*, 561d). Oni koji mrze 'čovjeka demokracije' i danas stvaraju njegove fotorobote i dobivaju: „mladoga imbecilnog potrošača kokica, *safe sexa* i telestvarnosti, društvene sigurnosti, prava na razliku i antikapitalističkih ili antiglobalističkih iluzija“ (Rancière 2008, 108).

To, međutim, nije sve jer nas Rancière podsjeća da Platon vidi demokraciju kao potpuni preokret svih odnosa na kojima počiva ljudska zajednica (*Država*, 563d). Stoga suvremena sociologija svojim inzistiranjem na zlu potrošačkog društva, u namjeri da očuva postojeće odnose moći, zapravo podmeće. Njoj, naime, najveće zlo uopće nije demokracija kao 'šareno odijelo' (Platon), nego njezino pretvaranje u politiku koja „temelji 'dobru' vladavinu na njezinom vlastitom odsustvu utemeljenja“ (Rancière 2008, 48). To odsustvo utemeljenja nastaje uslijed „ždrijeba, koji predstavlja demokratsku proceduru s pomoću koje ljudi jednakosti odlučuju

o raspodjeli mjesta“ (*ibid.*, 51). Problem je tim veći jer različiti moćnici rentiraju na nekoj zaslugi odnosno rođenju, bogatstvu ili dobi. Stoga za Rancièrea politika počinje osporavanjem tih vrijednosti odnosno zasluga. Sad nije više samo posrijedi pojedinac koji 'sve odnema' (Platon), nego se otkriva demokracija kao „anarhična ovlast, ovlast svojstvena onima koji više nemaju ovlasti kako za vladanje tako i da budu oni kojima se vlada“ (*ibid.*, 58). Tako shvaćena demokracija očito nije ni vrsta ustanova, što, primjerice, promiče tranzicijska teorija demokracije, niti neka većina, pa bila to i radnička klasa.

Kako bi se izbjegao 'zločin' vladavine koja počiva samo na vlastitoj kontingenciji, oligarhije povijesno posežu za modelima koji su „utemeljeni na ovoj ili onoj raspodjeli mjesta i mogućnosti“ (*ibid.*, 59). Ti se modeli zasnivaju na različito legitimiranim ovlastima za vladanje. Samu raspodjelu mjesta i mogućnosti Rancière naziva policijom i pokazuje da je još od Platona moguće pratiti razvoj tog fenomena i pripadajuće vrste političke filozofije. Prva je takva arhépolitika. Taj tip politike/filozofije ustanovljuje zajednicu koja počiva na *arhé*, što znači na moći iniciranja, odnosno „potvrđivanja moći početka zapovijedanja“ (Rancière 2008, 49). Reklo bi se da je posrijedi strukturirana i razmjerno harmonična zajednica u kojoj svatko zna što mu je činiti. Politika nije djelatna u toj vrsti (predmoderne) zajednice, budući da ima ugrađeni raspored društvenih položaja koji načelno treba biti trajan. Rancierovski rečeno, raspored zamjenjuje politiku odnosno demokraciju koja oduvijek ima ambiciju destrukcije svakoga navodno prirodnog rasporeda.

Osim takve zamjene politike, Rancière otkriva i ostale varijante njezine zloporabe. Druga je varijanta *parapolitika* koja nije toliko nesklona jednakosti, ali zapravo vodi u neutralizaciju politike putem određenih političkih institucija. Još je Aristotel u svom učenju o tipovima poredaka predložio da politika tiranije bude vođena suprotnim načelom, odnosno da tiranin djeluje na dobrobit naroda kako bi očuvao grad kojim vlada (Rancière 1999, 73). Tomu je tako jer je „politika pitanje estetike, stvar vanjštine“ (*ibid.*). Naime dobra je vladavina samo ona koja uspijeva da oligarhiji izgleda kao oligarhija, a narodu kao demokracija. Na ovaj su način bogati i manje imućni zapravo upregnuti u istu politiku (*ibid.*, 74). Tako se svaka (izopačena) vladavina, prema Aristotelu, može približiti svomu homonimu tj. *politei*, vladavini zakona. Posljedično se svaki režim, u namjeri da se održi, pretvara u mješoviti poredak.

Treća je varijanta bliža današnjem vremenu, a Rancière je zove *metapolitika*. U svojoj marksističkoj varijanti pojavljuje se kao interpretacija *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina*. Marksisti smatraju da je razlikovanje čovjeka i građanina laž, budući da je u buržoaskoj demokraciji politika negdje drugdje, „ispod ili iznad nje, u onome što ona skriva i postoji

samo da prikrije“ (*ibid.*, 82). Stoga se ključne odluke za zajednicu donose na nekom drugom mjestu, tj. u sferi ekonomije, a ideologija ljudskih prava „postoji samo da maskira radikalno nepravo“ (*ibid.*, 83). Osim te varijante metapolitike danas postoji i tzv. kraj politike. Ta se neoliberalna naracija temelji na (ekonomskoj) racionalizaciji političkih institucija, a zapravo je još jedna 'istina laži'.

Upravo je naracija o 'kraju politike' neodvojiva od današnje postdemokracije. Rancière je početkom devedesetih godina prošlog stoljeća (u *Aux bords du politique*) vidi kao nekonfliktnu vladavinu eksperata koji „upravljaju disharmoničnom harmonijom mnogostrukih žarišta zadovoljstva“ (Rancière 2007, 35). Postdemokracija je tako naoko spoj nespojivoga, *epistemokracije* i *ohlokracije*, u kojem najinteligentniji, na osnovi svog obrazovanja, učinkovito administriraju žarištima zadovoljstva masa (v. *ibid.*). Riječ je o svojevrsnoj 'konsenzualnoj demokraciji' koja počiva na dogovoru određenih skupina i pojedinaca pa tu nema mjesta za one koji se 'ne broje'. Posljedica je zapravo nestanak politike u kojem se država legitimira svojom nemoći. Naime njezina se aktivnost svodi na upravljanje 'objektivnom nužnošću' koja proizlazi iz djelovanja svjetskog tržišta. Stoga Marxova teza o državi kao odboru buržoazije „nije više sramotna tajna koja se skriva iza 'formi demokracije'... (nego)... je ona proglašena istina kojom se naše vlade legitimiraju“ (Rancière 1999, 113).

Ipak postdemokracija za Ransièrea nije samo pojava našeg vremena, odnosno nije izričito vezana za današnji oblik predstavničke demokracije, kako to očito smatra Crouch ali i neki drugi suvremeni teoretičari, primjerice Keane i Rosanvallon. Nije riječ ni o shvaćanju demokracije koje odgovara postmodernom dobu (kako to dijelom nastoji pokazati Wolin). U nešto kasnijim spisima (*La Méésentente*) ovoga francuskog filozofa, postdemokracija je uvijek svojevrsan „paradoks da se, u ime demokracije naglašava konsenzualna praksa dokidanja demokratskog djelovanja“ (Rancière 1999, 101). Nasuprot takvom djelovanju postdemokracije, demokracija još od antike, što Rancière efektno pokazuje, uvijek teži širenju utjecaja 'javnog čovjeka' na različita područja života zajednice te nastoji ponovno potvrditi pripadnost svih javnoj sferi koja je uvijek izložena nasrtajima privatizacije.

ZAKLJUČAK

Iz izloženih varijacija na temu vidi se da, iako postoji slaganje da postdemokracija nije vladavina naroda (što i nema posebnu spoznajnu vrijednost), različiti aspekti tog fenomena izazivaju nemala neslaganja. U tom smislu ovaj pojam dijeli sudbinu pojma demokracija. Rorty primjerice strahuje za osnovne slobode u novom autoritarizmu nakon 9/11, dok

drugi nisu sigurni predstavlja li postdemokracija krizu ili smrt demokratskog kapitalizma kakvog smo znali iz literature i političke prakse (Crouch i dijelom Wolin, vidi i u Streeck, 2011; Krippner, 2011; Weede, 1992; Beetham, 1993). Nadalje, tu je neslaganje koliko je sama liberalna demokracija po nekim svojim pretpostavkama već postdemokracija, čime opet dolazimo do problema definicije demokracije? I naposljetku, posljednji, ali ne i najmanje važan prijepor: je li postdemokracija samo i isključivo suvremena pojava?

Tragom ovoga zadnjeg prijevora možda može pomoći historizacija demokracije (v. Kanfora 2007). Tada se može pokazati da se ono što Crouch pokriva svojom parabolom može u znatnoj mjeri relativizirati³. Zapravo, postdemokracija se pojavljuje već nakon uspostave (predstavničke) demokracije u SAD-u kao rezultat napetosti koje su vladale između naroda i oligarhije. U tom je smislu vrijedan pozornosti Terry Bouton, američki povjesničar ideja, koji u knjizi *Taming Democracy* (2007) analizira stanje u Pensilvaniji potkraj 18. stoljeća. Naime, u vrijeme borbe za neovisnost tamošnja je elita bila čak sklona puku prepustiti utjecaj na vladu. Narod te američke države nije nikad bio oduševljen pokušajima koncentriranja moći i bogatstva, budući da je to „vodilo u korupciju i tiraniju, dok je... široko raspodijeljena politička i ekonomska moć promicala dobru vladavinu“ (Bouton 2007, 32). Zanimljivo da većina građana koja je ovo zastupala nije sebe smatrala radikalnom. Za ovu su većinu 'radikali' bili upravo bogataši koji su nakon Američke revolucije izmijenili svoja razmišljanja o tome što bi bila 'dobra vladavina'. Oni su, naime, počeli prihvaćati ono što su nekad zamjerali Britancima i prepustili su se anti-demokratskom raspoloženju.

3 Neki istraživači nastoje relativizirati tzv. zlatno razdoblje demokracije prikazujući ga kao svojevrsni mit. Tako je liberalni povjesničar ideja Jan-Werner Müller (2013) sumnjičav glede današnje proliferacije sintagme 'kriza demokracije' ili pojma postdemokracija. Müller nas podsjeća da je u Europi nakon 1945. vladala prilična skepsa glede demokracije, budući da su „upravo legitimni parlamenti prenijeli svu vlast na Adolfa Hitlera i maršala Petena, vođu autoritarne Višijeve Francuske“ (Müller 2013). Stoga mu se čini razumljivim mišljenje da je totalitarizam izdanak demokracije. Zapravo, može se pokazati da već nakon Drugoga svjetskog rata dolazi do ograničavanja demokracije i to putem različitih institucija, npr. ustavnog suda u SR Njemačkoj do prepreka narodnoj volji koja je dolazila iz onog što danas zovemo EU. Müller pokazuje kako je i hladni rat suzio prostor demokraciji. Tako se npr. u Italiji ustanovljuje *democrazia protetta* u kojoj su različite političke stranke sklopile sporazum da spriječe dolazak komunističke partije na vlast. Po ovom izgleda da današnje ograničavanje demokracije u Europi, koje se uglavnom vezuje za ograničeno raspolaganje nacionalnim proračunima, ne predstavlja bitno odstupanje od stanja stvari u Europi nakon 1945. godine. No, Müller se ipak ne priklanja takvom zaključku jer mu se čini da su danas 'tržišta' previše izmahnula demokratskoj kontroli. Međutim, prilično mu je stalo da se izbjegne posezanje za lijevom ili desnom 'radikalnom rekonstrukcijom postojećih institucija'. Stoga rješenje traži u učinkovitom nadzoru 'nelegitimnih izvora moći', pri čemu se može posegnuti i za 'pritiskom odozdo'.

To se dogodili uslijed straha za društveni položaj elita koje su „prihvatile novi ideal 'dobre vladavine' koji se temelji na koncentraciji političke i ekonomske moći u njihovim rukama“ (Bouton 2007, 259). Bouton zaključuje da su moćnici u namjeri da suze demokraciju „stvorili ekonomsku krizu i potaknuli snažnu političku borbu“ (*ibid.*). Nastojanja puka da im se suprotstave uključivala su oblike građanskog neposlušna, prosvjede i peticije. Ipak, demokracija koja je opstala devedesetih godina 18. stoljeća nije više nalikovala onoj prijašnjoj. Poraženo je shvaćanje da sudjelovanje u politici „nije samo na dan izbora nego 365 dana u godini“ (261). Dogodila se i golema promjena značenja demokracije, budući da je ona počela više služiti poticanju zgrtanja bogatstva nego jednakosti. Tako je demokracija „od prijetnje postala resursom elita, budući da je kao pojam podupirala njihove vlastite ideale i interese“ (*ibid.*).

Drugo, postdemokracija je samo novi pojam koji uglavnom pokriva gotovo vječnu priču o 'krizi demokracije'⁴. Naime, gotovo je ista retorika prisutna i kod, primjerice, Hansa Kelsena (2012) u njegovim tekstovima o odnosu demokracije i kapitalizma iz pedesetih godina prošlog stoljeća. Kelsen je u knjizi *Obrana demokracije* (odjeljak 'Demokracija i ekonomija') upozorio na one koji su četrdesetih godina pisali o 'krizi demokracije'. Ta je kriza, po njima, nastupila uslijed ekonomske evolucije kapitalizma koji je postao neukrotiv za demokraciju. Naime, politička su prava postala potpuno irelevantnima. Rješenje se (kao što svjedočimo i danas) tražilo u potpuno 'novoj demokraciji' koja mora postići „reinterpretaciju demokratskih ideja 'jednakosti' i 'slobode' na pretežno ekonomskim osnovama“ te „osigurati učinkovitost političkih prava koji nadilaze ekonomsku moć“ (Carr, E. H. *Conditions of Peace*, navedeno prema Kelsen 2012, 358). Dakle, demokracija je bila u krizi zbog gotovo istih razloga koji se navode kao uzrok postdemokracije u naše doba.

4 Dok se u literaturi o 'krizi demokracije' gotovo uvijek govori o manjku demokracije, znatnu (konzervativnu) iznimku u ovom smislu predstavlja tzv. Izvještaj trilateralne komisije koji inzistira na problemu viška demokracije (v. Crozier/Huntington/Watanuki i drugi). U njemu se panično konstatira „kako raste uporan osjećaj da se nad demokracijom gubi vlast“ (Crozier 1982, 19). Razloge se pronalazi u kombinaciji različitih izazova, ali se gotovo jednodušno konstatira kako su „unutarnji izazovi ozbiljniji od vanjskih“, odnosno „što je neki sustav demokraciji, vjerojatno će ga ugroziti unutrašnje prijetnje“ (18). Treba reći da je izvještaj vođen idejom 'demokratske preopterećenosti' koju najbolje odražava Huntington: „snaga demokracije u SAD-u šezdesetih godina pridonijela je demokratskom poremećaju koji je s jedne strane uključivao proširenje vladine djelatnosti, a s druge smanjenje njezina autoriteta“ (94). I tu se već nazire fiskalna kriza današnjeg vremena, budući da proširenje vladine djelatnosti stvara „proračunske deficite“ odnosno „probleme financijske solventnosti...“ (95). Konstatira da nužno treba ići prema 'demokratskoj ravnoteži' koja se može postići jedino „većim stupnjem umjerenosti u demokraciji“ (103). I to na dva načina, najprije valja ograničiti područja širenja demokracije i potom, da bi bila učinkovita, demokracija treba „određenu količinu apatije i neupletanja ponekih pojedinaca i skupina. Huntington u tom kontekstu spominje Afroamerikance, koji svojim zahtjevima, ispada, 'preopterećuju demokraciju' pa im preporučuje „više samokontrole“ (104).

Neovisno o tim pojmovnim prijedorima, suvremena (post)demokracija ulazi u reorganizaciju svojih pretpostavki. Iako su, primjerice, banke uspjele isposlovati da ih države spašavaju 2008., politika štednje počinje se preispitivati, budući da nije stvorila ekonomski rast, što ozbiljno utječe na legitimacijski kapacitet kapitalizma i (post)demokracije. Štoviše, ta je politika socijalno destruirala države europske periferije. Postdemokracija ne može učinkovito funkcionirati ako ne postoji kakva-takva socijalna integracija kapitalizma, što onda omogućuje održavanje 'deficita' demokracije koji ide s minimalističkim shvaćanjem demokracije (Schumpeter, 1960). Osnovni je problem to što će novi konsenzus, neovisno o 'pritisku odozdo' i određenoj promjeni raspoloženja političkih elita, vjerojatno biti postignut na štetu radno ovisnog stanovništva. Naime, ono je u lošijoj poziciji u odnosu na kraj sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kad je aktualna postdemokracija stupila na scenu. Nije tomu razlog samo činjenica da su tradicionalni lijevi politički subjekti (stranke i sindikati) izgubili svoj identitet, nego što su financijski sektor i korporacije bitno bolje prilagođeni uvjetima liberalizacije odnosno europeizacije nacionalnih država.

LITERATURA

- Balakrishnan, Gopal. 2002. „The Oracle of Postdemocracy.“ *New Left Review* 13, jan/feb: 152-160.
- Beetham, David. 1993. „Four theorems about the market and democracy.“ *European Journal of Political Research* 23: 187-201.
- Bouton, Terry. 2007. *Taming Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Crozier, Michel J./Huntington, Samuel P./Watanuki, Joji. 1982. *Kriza demokracije i participacija: izvještaj Trilateralne komisije*. Zagreb: Globus.
- Crouch, Collin. 2007. *Postdemokracija*. Zagreb: Izvori.
- Crouch, Collin. 2011. *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. London: Polity Press.
- Gallie, W. B. 1956. „Essentially Contested Concepts.“ *Meeting of Aristotelian Society* 56: 176-198.
- Kanfora, Lučano. 2007. *Demokratija: istorija jedne ideologije*. Podgora: Clio.
- Kelsen, Hans. 2012. *Obrana demokracije*. Zagreb: Naklada Breza.
- Krippner, Greta R. 2011. *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Kursar, Tonči. 2011. „Sporna demokracija: novi prilozi raspravi.“ *Političke perspektive* 1 (1): 85-96.
- Kursar, Tonči. 2011a. „Kušnje konsenzualne demokracije i (nova) desnica u Hrvatskoj.“ U ur. Jakša Barbić. *Oblici demokracije*. Zagreb: HAZU: 37-49.
- Kursar, Tonči. 2012. „Democracy as the Rule of nobody: What does it mean today?“ *Anali Hrvatskog politološkog društva* 9: 51-58.
- Meir, Peter. 2006. „Rulling the void.“ *New Left Review* 42 nov/dec: 25-51.
- Müller, Jan-Werner. 2013. „Nezadovoljstvo demokratijom.“ *Peščanik*: (<http://pescanik.net/2013/01/nezadovoljstvo-demokratijom/print>), pristupio, 21.1.2013.
- Platon. 2001. *Država*. Zagreb: Naklada Juričić.
- Rancière, Jacques. 1999 [1995.]. *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Rancière, Jacques. 2007[1992.]. *On the Shores of Politics*. Verso, New York.
- Rancière, Jacques. 2008. *Mržnja demokracije*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Rorty, Richard. 2004. „Post-Democracy.“ *London Review of Books* 26 (7): 10-11. (<http://www.lrb.co.uk/v26/07/richard-rorty/post-democracy>), pristupio, 8. 12. 2012.
- Schmitt, Carl. 2007. *Politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.

- Schumpeter, Joseph. 1960. *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*. Beograd: Kultura.
- Streeck, Wolfgang. 2011. „The Crises of Democratic Capitalism.“ *New Left Review* sept/oct: 5-29.
- Vukojević, Iva. 2012. *Ljevica i desnica u (post)demokraciji: prikaz novije teorijske rasprave* (diplomski rad). Zagreb: FPZG.
- Weede, Erich. 1992. „Demokracija i kapitalizam.“ *Politička misao* 4: 109-115.
- Wolin, Sheldon. 1996. „Fugative Democracy.“ In ed. Seyla Benhabib. *Democracy and Difference: Contested Boundaries of the Political*, New Jersey: Princeton University Press: 31-45.
- Wolin, Sheldon. 2007. *Politika i vizija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Wolin, Sheldon. 2008. *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Spectre of Inverted Totalitarianism*, Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Wood, Ellen M. 1995. *Democracy vs. Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

SUMMARY

VARIANTS OF POST-DEMOCRACY

The authors try to show why the concept of post-democracy has already become contestable even though it was only introduced recently. The concept of post-democracy has been used as a critical model to interpret the crises of democracy in last twenty years or so. Collin Crouch outlines this attitude in his book *Post-democracy*. Sheldon Wolin also occupies a similar position. He speaks about post-democracy as a democracy functioning in the postmodern era. Regardless of their differences both authors believe that today's crises of democracy is specific. It seems that today's crises of democracy is not particularly new, especially for the continental European democracies. Even in the 1950s Hans Kelsen was writing about such authors who tried to redefine democracy because of its crises between the two world wars. They used a similar discourse on democracy as that which is been used by some theoreticians of post-democracy. We can also find the same discourse on 'the crises of democracy' and the same cure (greater democracy in the economic sphere) much before the 2nd World War. Moreover, there are a lot of examples in which people, in the name of democracy, try to find a new balance with representative democracy in last 200 years. The authors find that Jacques Rancière offers a more appropriate explanation of this problem. He doesn't find post-democracy only in the postmodern era, or in an order that comes after representative democracy but every time when there is 'legitimization of a democracy after demos'.

KEY WORDS: post-democracy, democracy, Jacques Rancière, Collin Crouch, Sheldon Wolin.